

دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جنایات علیه بشریت و محاکمه صدام حسین

علی غلامی*

مقدمه

پنج روز پیش از دستگیری تاریخی صدام حسین و در تاریخ ۱۰ دسامبر ۲۰۰۳، شورای حکومتی عراق و نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا اساسنامه دادگاهی را به تصویب رساندند که برای محاکمه حاکم مخلوع عراق و دیگر سران رژیم بعث تأسیس شده است. این دادگاه با عنوان «دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جنایات علیه بشریت» در بغداد تشکیل و منحصرًا توسط قضات، دادستان‌ها و بازپرسان عراقی اداره خواهد شد.

صدام با داشتن نقش مستقیم در قتل عام دست‌کم یک میلیون و چهارصد هزار انسان بی‌گناه، لقب هولناک‌ترین جنایتکار تاریخ را از آن خود کرده است. در حالی که منابع اطلاعاتی از کشته شدن یک تا یک‌ونیم میلیون نفر از مردم بی‌گناه عراق در زمان حکومت

* دانشجوی دکترای حقوق بین‌الملل.

صدام خبر می‌دهند، ۳۰۰ هزار نفر از اتباع ایران و ۱۰۰ هزار تن از شهروندان کویتی نیز در فهرست قربانیان صدام جای دارند. در این میان تاکنون اجساد ۶۰۰ هزار نفر از قربانیان وی در گورهای دسته‌جمعی عراق کشف شده که بزرگ‌ترین گور دسته‌جمعی در شهر حله بوده است که اجساد ۲۰ هزار جوان شیعه را در خود جای داده است.

اگر محاکمه صدام حسین توسط دادگاه عراقی با موفقیت انجام شود، بی‌شک این امر نه تنها یک افتخار ملی برای عراق محسوب خواهد شد، بلکه گام مهمی در راستای تقویت دموکراسی در این کشور به حساب خواهد آمد. اما آیا سیستم قضایی عراق که سال‌ها با فساد و انحصارگرایی اداره می‌شده است، قادر خواهد بود تا اعتبار لازم را در این زمینه به دست آورد یا خیر؟

از سوی دیگر اگرچه جنایات صدام و همدستانش در مقیاس وسیع علیه اتباع عراقی انجام شده است، ولی شمار قربانیان غیرعراقی این جنایات اعم از ایرانی و کویتی و ملیت‌های دیگر نیز کم نیست. به عبارت دیگر جنایات حاکمان عراق در طول سال‌ها از جنبه ملی خارج شده و بیشتر جنبه بین‌المللی به خود گرفته است. جنایات جنگی، نسل‌کشی و جنایت علیه بشریت از موارد اتهامی سران رژیم بعث است که به تنهایی نمی‌تواند توسط قضات عراقی مورد بررسی قرار گیرد.

این نوشتار که در چهار قسمت تهیه و تدوین شده است، در قسمت نخست به تشریح خطیرترین جرایم بین‌المللی - براساس تعاریف ارائه شده در اسناد حقوقی بین‌المللی - خواهد پرداخت. در قسمت دوم انواع محاکم صلاحیت‌دار برای محاکمه سران رژیم بعث عراق مورد بررسی قرار خواهند گرفت. در قسمت سوم به انتقادات نهادهای حقوق بشری راجع به اساسنامه دادگاه ویژه عراق پرداخته خواهد شد و در قسمت چهارم، یک جمع‌بندی اجمالی و نتیجه‌گیری از موضوع ارائه خواهد گردید.

قسمت نخست: خطیرترین جرایم بین‌المللی

بر پایه تعاریف ارائه شده در اسناد حقوقی بین‌المللی، از جمله اساسنامه دیوان بین‌المللی

کیفری^۱ که از یکم ژوئیه سال ۲۰۰۲ قابلیت اجرا یافته است، خطرترین جرایم بین‌المللی که در اساسنامه دادگاه ویژه عراق نیز بر آنها تصریح شده است، به شرح ذیل می‌باشند:

الف - جنایات جنگی

تعریف: جنایت جنگی به نقض جدی حقوق بین‌الملل بشردوستانه در نزاع مسلحانه اطلاق می‌شود. برخی منابع حقوقی از قبیل منشور دادگاه نظامی بین‌المللی که پس از جنگ دوم جهانی در نورنبرگ تشکیل شد، کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی به آن، اساسنامه دادگاه‌های جنایت جنگی در یوگسلاوی سابق و رواندا و اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری، تعاریفی از این واژه ارائه نموده‌اند. در مواد ۱۲، ۱۱، ۵، ۴ و ۱۳ فصل دوم کنوانسیون ژنو و همچنین مواد ۸۷، ۱۰ و ۱۳۰ از فصل سوم و ماده ۵۰ فصل نهم این کنوانسیون مصادیق جنایات جنگی تشریح شده است. اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری نیز در ماده ۸ خود به تعریف جنایات جنگی پرداخته است. با توجه به منابع ذکر شده، موارد ذیل را می‌توان از مصادیق جنایت جنگی برشمرد:

- قتل خودسرانه بیمار، مجروح و یا اسیر جنگی؛
- شکنجه یا رفتار غیر انسانی با افراد؛
- آسیب یا صدمه جدی به سلامت افراد؛
- حمله به جمعیت غیرنظامی همانند بمباران شهرها و روستاها؛
- محدود و منع کردن اسیران جنگی از حقوق قانونی خود؛
- نقض فاحش قوانین و عرف‌های مسلم حقوق بین‌الملل حاکم بر منازعات مسلحانه؛
- تبعید و گروگان‌گیری؛
- استفاده از تسلیحات و روش‌های ممنوعه در جنگ؛
- استفاده ناشایست و نابه‌جا از علائم صلیب سرخ و هلال احمر؛
- کشتن یا مجروح ساختن خائنانه نیروهای طرف مقابل در جنگ؛

- غارت اموال عمومی و خصوصی.

لازم به ذکر است که اساسنامه دادگاه‌های کیفری یوگسلاوی سابق و رواندا و اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری جرایمی که در نزاع‌های داخلی انجام می‌شوند را نیز از مصادیق جنایت جنگی برشمرده‌اند.^(۱)

ب - نسل‌کشی

تعریف: مواد دوم و سوم کنوانسیون ۱۹۴۸ در زمینه جلوگیری از نسل‌کشی دو عنصر فکری و عملی را برای واژه نسل‌کشی برشمرده است. عنصر روحی (فکری) هرگونه تمایل برای نابودی یک گروه مذهبی، قومی، نژادی و ملی را مصداق بارز این جرم تلقی می‌نماید. براساس عنصر عملی، پنج عمل به عنوان مصادیق نسل‌کشی مستحق مجازات می‌باشند. مشارکت، تلاش، تحریک و توطئه در نسل‌کشی از جمله این موارد می‌باشند. ماده دو کنوانسیون فوق نسل‌کشی را این‌گونه تعریف نموده‌است:

«ارتکاب جنایت به دلایل قومی، ملی، نژادی یا مذهبی که به نابودی تمام یا قسمتی از گروه ملی، قومی، نژادی و یا مذهبی منتهی گردد، شامل قتل، صدمه شدید به سلامت جسمی یا روحی و نگهداری عمدی این گروه‌ها در شرایط نامناسب زندگی.»

ماده دو کنوانسیون نسل‌کشی بدون هیچ تغییری در اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری (ماده ۶) و همچنین در اساسنامه دادگاه‌های جنایات جنگی در یوگسلاوی سابق و رواندا درج شده است.

ج - جنایت علیه بشریت

تعریف: ماده ۷ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری جنایت علیه بشریت را این‌گونه تعریف می‌نماید:

«ارتکاب اعمال زیر علیه جمعیت غیرنظامی که با آگاهی صورت پذیرد:

- قتل؛

- ریشه کن کردن؛

- حبس و شکنجه شدید؛

- تعقیب مداوم به علل سیاسی، نژادی، ملی، قومی، فرهنگی و مذهبی؛

- تجاوز جنسی، برده‌گیری جنسی، فاحشگی اجباری و حاملگی اجباری؛

- تبعیض نژادی؛

- ناپدید کردن اجباری اشخاص؛

- اعمال غیر انسانی دیگری که عامداً به قصد ایجاد رنج عظیم یا صدمه شدید به جسم یا به

سلامت روحی و جسمی افراد، صورت گیرد.^(۲)»

ذکر موارد فوق به عنوان اتهام، تنها گوشه‌ای از جنایات بی‌شمار صدام می‌باشد که باعث پایمال نمودن حقوق اولیه انسان‌ها و نقض آشکار حقوق شهروندان عراقی و غیر عراقی گردیده است.

قسمت دوم: محاکم صلاحیتدار برای محاکمه سران رژیم بعث عراق

پنج روز پس از تصویب اساسنامه «دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جنایات علیه بشریت» در تاریخ ۱۰ دسامبر ۲۰۰۳، صدام حسین در روستایی نزدیک شهر تکریت بازداشت شد. با توجه به جنایات وحشیانه و ددمنشانه ارتکاب یافته توسط صدام و سران رژیم بعث علیه اتباع عراق و اتباع جمهوری اسلامی ایران و کویت، اکنون مباحث گسترده‌ای درباره چگونگی محاکمه و محل محاکمه جنایتکاران یاد شده مطرح است. در این قسمت به بررسی صلاحیت‌های محاکمی که امکان داشت قادر به محاکمه جنایتکاران یاد شده باشند، پرداخته خواهد شد.

۱. محاکمه توسط دیوان بین‌المللی کیفری (ICC)

اساسنامه دیوان در خرداد ماه ۱۳۷۷ به تأیید نمایندگان ۱۲۰ کشور رسید که نهایتاً از ۱۰

تیرماه ۱۳۸۱ لازم‌الاجرا شده است. به دلایل متعددی دیوان نمی‌تواند به جنایات ارتكابی سران رژیم بعث عراق رسیدگی نماید:

الف - دیوان تنها نسبت به جنایاتی که پس از ۱۰ تیرماه ۱۳۸۱ برابر با یکم ژوئیه ۲۰۰۲ (زمان لازم‌الاجرا شدن اساسنامه)، ارتكاب یافته باشند صلاحیت رسیدگی خواهد داشت. به عبارت دیگر اجرای مفاد اساسنامه عطف به ماسبق نمی‌شود.^(۳)

ب - حتی در صورتی که مانع یسار شده وجود نداشته باشد، دیوان جهت اعمال صلاحیت خود با مشکلات دیگری روبه‌رو می‌شود. دیوان نمی‌تواند صلاحیت خود را اعمال نماید مگر اینکه دولت محل وقوع جرم (دولت سرزمینی) یا دولت متبوع متهم، عضو اساسنامه باشند! بنابراین، دیوان صلاحیتی نخواهد داشت مگر در دو وضعیت ذیل:

۱. دولت محل وقوع جرم یا دولت متبوع متهم که عضو اساسنامه نباشد، در یک مورد خاص، رضایت خود را اعلام نماید. طبق اساسنامه دیوان، چنانچه پذیرش اعمال صلاحیت دیوان توسط دولتی که عضو اساسنامه نیست مورد نیاز باشد، آن دولت می‌تواند با سپردن اعلامیه‌ای نزد رییس دبیرخانه ICC، اعمال صلاحیت دیوان را نسبت به جنایت مورد نظر بپذیرد.

۲. شورای امنیت وضعیتی را که در آن یک یا چند جنایت به نظر می‌رسد ارتكاب یافته باشد، به دیوان ارجاع دهد. در واقع در صورت عدم عضویت و رضایت موردی دولت محل وقوع جرم و دولت متبوع مجرم، شورای امنیت می‌تواند طبق قطعنامه‌ای براساس فصل هفتم منشور ملل متحد، موضوع خاصی را به دیوان ارجاع دهد.^(۴)

در خصوص جنایات ارتكاب یافته توسط رژیم صدام، عراق هم دولت محل وقوع جرم و هم دولت متبوع مجرم می‌باشد. عراق نه تنها عضو اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری نیست بلکه آن را امضا هم نکرده است. با توجه به مخالفت آمریکا با دیوان مذکور و پس گرفتن امضای اساسنامه دیوان توسط دولت بوش، اعلام رضایت عراق

۱. آمریکا و عراق هیچکدام عضو اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری نمی‌باشند.

به صورت موردی و یا ارجاع وضعیتی توسط شورای امنیت به دیوان (در خصوص جنایات ارتكابی رژیم صدام)، به ویژه با توجه به عدم پذیرش ICC از سوی آمریکا، بعید به نظر می‌رسید.

ج - حتی در صورت رفع موانع زمانی و صلاحیتی، دیوان تنها در صورتی می‌تواند به جنایات اشاره شده رسیدگی نماید که دادگاه‌های داخلی عراق حقیقتاً قادر یا مایل به رسیدگی به موضوعات نباشند. طبق اصل صلاحیت تکمیلی^۱، در رسیدگی به جنایات ارتكابی، دادگاه‌های داخلی کشورها دارای ارجحیت می‌باشند و در صورتی که این دادگاه‌ها حقیقتاً قادر یا مایل به رسیدگی به جرایم نباشند، دیوان بین‌المللی کیفری می‌تواند به موضوع رسیدگی نماید.

با توجه به همه این توضیحات، رسیدگی به جنایات سران رژیم بعث عراق از سوی دیوان بین‌المللی کیفری تقریباً غیر ممکن می‌نمود.

۲. محاکمه توسط یک دیوان بین‌المللی کیفری خاص (ad hoc)

شورای امنیت سازمان ملل متحد می‌تواند دادگاه‌های خاصی را جهت رسیدگی به جنایات خطیر بین‌المللی تأسیس نماید. در گذشته شورای امنیت در اعمال اختیارات خود طبق فصل هفتم منشور و به موجب قطعنامه‌های شماره ۸۲۷ و ۹۵۵، به ترتیب دادگاه‌های اختصاصی بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق و رواندا را تأسیس نمود. لیکن با توجه به پرهزینه و زمان‌بر بودن دادگاه‌های یاد شده، به نظر نمی‌رسد که در چارچوب کار شورای امنیت سازمان ملل متحد نسبت به ایجاد یک دادگاه اختصاصی دیگر توافق و اجماعی وجود داشته باشد. به علاوه جهت صدور قطعنامه شورای امنیت، رأی موافق ۵ عضو دائمی شورای امنیت لازم می‌باشد و این در حالی بود که در بین اعضای دائمی آن شورا چنین توافقی وجود نداشت.

۳. محاکمه توسط دادگاه‌های مختلط^۱

گزینه معقول‌تر در زمینه محاکمه صدام حسین و دیگر سران رژیم بعث عراق، ایجاد دادگاهی مرکب همانند دادگاه‌هایی که در کوزوو، تیمور شرقی و سیرالئون تأسیس گردیدند، بود. در دادگاه‌های یاد شده ترکیبی از قوانین و مقررات داخلی و بین‌المللی بر جنایات ارتكابی حاکم می‌باشند و قضات، دادستان‌ها و کارمندان اداری دادگاه‌ها از بین قضات ملی و بین‌المللی تعیین می‌شوند.

دادگاه‌های تیمور شرقی و کوزوو توسط مقامات اداره کننده سازمان ملل تأسیس شدند. لیکن در دادگاه ویژه سیرالئون (SCSL) دولت سیرالئون و سازمان ملل متحد از طریق انعقاد معاهده‌ای، این دادگاه را تشکیل دارند. مذاکراتی که منتهی به انعقاد معاهده مذکور شد طبق اختیارات اعطا شده از سوی شورای امنیت سازمان ملل صورت گرفت. مقر دادگاه در شهر «فری تاون» سیرالئون می‌باشد که کار خود را از سال ۲۰۰۲ آغاز نموده است. اکثریت قضات، دادستان کل و رییس دبیرخانه این دادگاه توسط دبیرکل ملل متحد تعیین شده‌اند. سازمان ملل همچنین در زمینه مشارکت در تأسیس دادگاه مختلط در کامبوج توافق نموده است. در حالی که دادگاه ویژه سیرالئون خارج از نظام قضایی معمول سیرالئون فعالیت می‌کند، شعبات فوق‌العاده در دادگاه‌های کامبوج بخشی از نظام قضایی کامبوج را تشکیل می‌دهند. با پافشاری دولت کامبوج، اکثریت قضات و ارشدترین کارمندان شعبات فوق‌العاده دادگاه، از اتباع این کشور انتخاب شده‌اند.

با عنایت به توضیحات ارائه شده پیرامون دادگاه ویژه سیرالئون و دادگاه در نظر گرفته شده برای کامبوج، الگوی یگانه‌ای برای ایجاد دادگاه‌های مختلط وجود ندارد، بلکه با توجه به ضرورت‌ها و نیازهای خاص هر کشور یا منطقه، نوع ویژه‌ای از دادگاه‌های مرکب تأسیس شده است.

به هر حال اگرچه بسیاری از صاحب‌نظران از ایجاد دادگاهی مختلط برای عراق

1. Hybrid

حمایت می‌نمودند، لیکن شورای حکومتی عراق مایل به ابقای مجازات اعدام بود که این امر، خود مانعی اساسی در راه ایجاد چنین دادگاهی به حساب می‌آمد. سازمان ملل و اکثریت دول اروپایی متحد آمریکا اعلام نموده‌اند که در روند تأسیس دادگاهی که مجازات اعدام را اعمال نماید، مشارکت نخواهند نمود.

۴. محاکمه توسط محاکم ملی

یکی از دیگر گزینه‌ها، محاکمه صدام توسط محاکم ملی برخی کشورهای منطقه که در معرض مستقیم جنایات وی قرار داشته‌اند (به ویژه جمهوری اسلامی ایران و کویت)، بوده است.

اضافه می‌نماید که محاکم ملی کشورهایی از جمله جمهوری اسلامی ایران، با توجه به عضویت در کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو که صلاحیت جهانی را مورد پذیرش قرار داده‌اند، مجاز به محاکمه جنایتکاران جنگی می‌باشند. البته آنچه مسلم است، چنین اقدامی از سوی ایران دست کم مورد مخالفت آمریکا و اتحادیه اروپا قرار خواهد گرفت. بنابراین، این گزینه ضعیف‌ترین احتمال در میان گزینه‌های موجود بوده است.

۵. محاکمه توسط دول زیان‌دیده و ذینفع از طریق انعقاد معاهده

پارلمان اروپا طی قطعنامه‌ای در سال ۲۰۰۱ این گزینه را پیش‌بینی نمود. طبق این روش، دولت‌های ایران، کویت، آمریکا و عراق از طریق انعقاد معاهده‌ای می‌توانستند دادگاهی را برای محاکمه جنایتکاران عراقی تأسیس نمایند که البته این گزینه از حمایت کافی (به ویژه از سوی شورای حکومتی عراق) برخوردار نگردید.

۶. محاکمه توسط ایالات متحده آمریکا

طبق حقوق بشردوستانه، دولت اشغالگر که متهم یا متهمان به ارتکاب نقض‌های حقوق بشردوستانه را در اختیار دارد، موظف است که چنین اشخاصی را محاکمه نماید. با این

وجود در رابطه با محاکمه سران رژیم بعث عراق، اجماعی در خصوص محاکمه آنها توسط محاکم ایالات متحده (به عنوان نیروی اشغالگر) وجود نداشت و اصولاً بسیاری از دولت‌ها با اتخاذ چنین اقدامی از سوی آمریکا، مخالف بودند.^(۵)

۷. محاکمه توسط دادگاه ویژه عراق

این گزینه مورد حمایت اعضای ۲۵ نفره شورای حکومتی عراق است که طبق آن، محاکمه جنایات ارتكابی، به دادگاه‌های عراقی که مورد سازماندهی مجدد قرار می‌گیرند، واگذار خواهد شد. در تاریخ ۱۰ دسامبر ۲۰۰۳ (۱۹ آذرماه ۱۳۸۲) «اساسنامه دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جنایات علیه بشریت» به تصویب شورای حکومتی عراق رسید^۱ که در ذیل به طور اجمال به بررسی اساسنامه دادگاه یاد شده می‌پردازیم:

۱. عنوان اساسنامه عبارتست از: «اساسنامه دادگاه ویژه عراق برای رسیدگی به جنایات علیه بشریت». این در حالی است که طبق اساسنامه، علاوه بر جنایات علیه بشریت، دادگاه ویژه مذکور صلاحیت رسیدگی به جنایات دیگری از جمله جنایات جنگی و جنایت نسل‌کشی را نیز دارا می‌باشد.

۲. صلاحیت زمانی: دادگاه نسبت به جنایات ارتكابی در فاصله زمانی ۱۷ ژوئیه ۱۹۶۸ لغایت یکم ماه مه ۲۰۰۳ صلاحیت دارد. به عبارت دیگر دادگاه نسبت به جنایاتی که از هنگام به دست گرفتن قدرت حزب بعث در عراق تا هنگامی که بوش رییس جمهور آمریکا پایان درگیری‌های عمده در عراق را اعلام نمود (برای مدت حدود ۳۵ سال)، صلاحیت خواهد داشت.

۳. صلاحیت موضوعی: صلاحیت موضوعی دادگاه مشتمل بر ترکیبی از جرایم داخلی و بین‌المللی است. دادگاه نسبت به جنایات ذیل صلاحیت خواهد داشت: الف - نسل‌کشی، ب - جنایات علیه بشریت، ج - جنایات جنگی، د - نقض مجموعه‌ای از جرایم خاص طبق قوانین داخلی عراق.

۱ متن اساسنامه دادگاه فقط به زبان انگلیسی منتشر گردیده است.

جنایات نسل‌کشی، جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت در اساسنامه دادگاه ویژه عراق (به استثنای چند مورد جزئی) عیناً از مواد ۶، ۷ و ۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری (ICC) اقتباس شده است. این جنایات در مواد ۱۱ تا ۱۳ اساسنامه دادگاه ویژه عراق به تفصیل مورد اشاره قرار گرفته‌اند.

به علاوه نقض مجموعه‌ای از جرایم خاص طبق قوانین داخلی عراق، مشتمل بر موارد ذیل می‌گردد:

الف - تلاش در جهت فریب دادن سیستم قضایی یا دخالت در انجام وظایف قضایی از جمله نقض قانون اساسی موقت ۱۹۷۰ عراق،

ب - سوء استفاده از منابع ملی و اتلاف دارایی‌ها و اموال عمومی طبق ماده ۷ قانون شماره ۷ مصوب سال ۱۹۵۸ عراق،

ج - سوء استفاده از موقعیت خود و تعقیب سیاست‌هایی که می‌تواند به تهدید به جنگ یا توسل به نیروهای مسلح عراق علیه یک کشور عربی منتهی شود، طبق ماده ۱ قانون شماره ۷ مصوب سال ۱۹۵۸ عراق. این بند در واقع تنها تجاوز عراق به کویت را تحت پوشش قرار می‌دهد.

۴. صلاحیت مکانی: طبق بند ب ماده ۱ اساسنامه، دادگاه نسبت به جنایات ارتکاب‌یافته در قلمرو جمهوری عراق و مکان‌های دیگر^۱ از جمله جرایم ارتکاب‌یافته در ارتباط با جنگ عراق علیه ایران و کویت صلاحیت خواهد داشت که البته این امر شامل صلاحیت دادگاه نسبت به جنایات مندرج در ماده ۱۲ (جنایات علیه بشریت) و ماده ۱۳ (جنایات جنگی) که علیه مردم عراق ارتکاب‌یافته، می‌شود^(۱).

با توجه به اینکه در مقرر مذکور ارتکاب جنایات در مکان‌های دیگر آمده است، لذا به نظر می‌رسد که صلاحیت دادگاه می‌بایست نسبت به جنایات ارتکابی در قلمرو جمهوری اسلامی ایران نیز تسری پیدا کند، لیکن در بخشی که به «جرایم ارتکاب‌یافته در ارتباط با جنگ عراق علیه ایران و کویت» اشاره دارد، صرفاً جنایات صورت گرفته علیه مردم عراق

1. elsewhere

منظور نظر قرار گرفته است و در این رابطه مکانیسم‌های لازم جهت اقامه دعوا توسط اتباع دول ثالث (از جمله اتباع جمهوری اسلامی ایران) پیش‌بینی نشده است.

۵. صلاحیت شخصی: دادگاه ویژه دارای صلاحیت نسبت به اتباع عراقی یا افراد ساکن عراق (مقیم) عراق که متهم به ارتکاب جنایات تحت شمول اساسنامه در قلمرو عراق یا مکان‌های دیگر هستند، می‌باشد.

۶. دادگاه مذکور تنها نسبت به اشخاص حقیقی صلاحیت دارد و اشخاص حقوقی خارج از دامنه شمول صلاحیت دادگاه می‌باشند. (برخلاف دادگاه ویژه عراق، دادگاه نورنبرگ دارای صلاحیت نسبت به جنایات ارتكابی از سوی حزب نازی به عنوان شخص حقوقی بود).

۷. طبق ماده ۱۵ اساسنامه، مقام و موقعیت افراد تأثیری در رفع مسئولیت یا تخفیف مجازات آنها نخواهد داشت.

۸. طبق شق د ماده ۴، شورای حکومتی می‌تواند در صورت لزوم قضاات غیر عراقی را که دارای شرایط لازم باشند، استخدام نماید.

۹. تشکیلات دادگاه: تشکیلات دادگاه عبارت است از: الف - یک یا چند شعبه محاکمه، ب - شعبه تجدید نظر، ج - قضاات تحقیق، د - بخش دادستانی، ه - بخش اداری.

۱۰. رییس دادگاه: رییس دادگاه آیین دادرسی و ادله اثبات دعوا را برای مرحله رسیدگی مقدماتی، بدوی و تجدید نظر و جهت حمایت از حقوق قربانیان و شاهدان تنظیم می‌نماید که باید به تصویب اکثریت قضاات دایمی دادگاه برسد.

۱۱. طبق ماده ۱۷، محاکمه و تعقیب کیفری بر مبنای اصول کلی حقوق کیفری عراق صورت خواهد گرفت.

۱۲. طبق ماده ۲۷ در خصوص اجرای احکام، «احکام صادره طبق نظام حقوقی و قوانین کیفری عراق اجرا خواهد شد.»

۱۳. طبق ماده ۲۸، قضاات، دادستان‌ها و رییس بخش اداری دادگاه ویژه باید تبعه عراق باشند، لیکن در اساسنامه جهت پاسخ به برخی نگرانی‌های خارجی، مقررهای به مشارکت

حقوقدانان بین‌المللی اختصاص داده شده است. بر این اساس، شورای حکومتی می‌تواند در صورتی که مناسب تشخیص دهد، قضات غیر عراقی را که دارای تجربه کافی در زمینه جنایات تحت شمول اساسنامه هستند، استخدام نماید. قضات یاد شده تنها به عنوان مشاور و یا ناظر عمل خواهند نمود.

۱۴. در ماده ۲۹ به تقدم و تأخر صلاحیت دادگاه ویژه و دادگاه‌های ملی عراق اشاره شده است. طبق ماده یاد شده نسبت به ماده ۱۴ (نقض برخی قوانین داخلی عراق) بین دادگاه ویژه و دادگاه‌های ملی عراق صلاحیت همزمان (متقارن) وجود خواهد داشت، لیکن در ارتباط با جنایت نسل‌کشی، جنایت جنگی و جنایت علیه بشریت، صلاحیت دادگاه ویژه نسبت به صلاحیت دادگاه‌های ملی عراق تقدم خواهد داشت.

۱۵. در ماده ۳۱ به موضوع مصونیت مقامات دادگاه پرداخته شده است. طبق مقرر یاده شده، دادگاه، قضات تحقیق، دادستان، رییس بخش اداری و کارمندان دادگاه در راستای انجام وظایف رسمی، دارای مصونیت مدنی می‌باشند.^(۷)

۱۶. طبق ماده ۳۴ زبان رسمی دادگاه، زبان عربی است و وفق ماده ۳۸، قانون مذکور از ۱۰ دسامبر سال ۲۰۰۳ لازم‌الاجرا خواهد بود.

قسمت سوم: انتقادات نهادهای حقوق بشری راجع به اساسنامه دادگاه ویژه عراق

همان‌گونه که ذکر گردید شورای حکومتی عراق در تاریخ ۱۰ دسامبر ۲۰۰۳ (۱۹ آذرماه ۱۳۸۲) اساسنامه تشکیل دادگاه ویژه برای رسیدگی به جنایات ارتكابی توسط سران رژیم سابق عراق را به تصویب رساند. طبق اساسنامه یاد شده، دادگاه نسبت به جنایات ارتكاب‌یافته توسط جنایتکاران عراقی طی ۳۵ سال حکومت حزب بعث صلاحیت خواهد داشت. سازمان‌های حقوق بشری نسبت به اساسنامه دادگاه ویژه عراق اشکالات و ایراداتی را به شرح ذیل وارد نموده‌اند:

۱. شورای حکومتی عراق که منتخب نیروهای دولت‌های اشغالگر می‌باشد، صلاحیت

تهیه، تنظیم و تصویب اساسنامه دادگاه ویژه برای رسیدگی به جنایات بین‌المللی را نداشته است. سازمان‌های یاد شده بر این باورند که برابر با حقوق بشردوستانه بین‌المللی، اقدام شورای حکومتی فراتر از اختیارات آن تلقی شده و فاقد مشروعیت می‌باشد.

۲. نظام قضایی عراق که میراث رژیم صدام می‌باشد، فاسد و غیر شفاف است و قضات عراقی از تجربه کافی جهت رسیدگی به قضایای پیچیده‌ای همچون جنایات بین‌المللی برخوردار نمی‌باشند. زیرا نظام قضایی عراق طی حکومت صدام به یک نظام ناکارآمد تبدیل شده و قادر نخواهند بود تا بی‌طرفی و استقلال خود را حفظ نمایند.

۳ در قوانین داخلی عراق مجازات اعدام پیش‌بینی شده است که طبق معیارهای حقوق بشری قابل پذیرش نمی‌باشد. ضمناً دبیرکل سازمان ملل متحد نیز اظهار داشته است که سازمان ملل از دادگاهی که بخواهد حکم اعدام را اعمال نماید، حمایت نخواهد نمود. به علاوه طبق کنوانسیون‌های اروپایی حقوق بشر، اعضا نباید از دادگاهی که مجازات اعدام را پیش‌بینی نموده است حمایت نمایند. اضافه می‌نمایند که اعضای اروپایی ائتلاف در عراق عبارتند از انگلیس، ایتالیا، اسپانیا و لهستان که مخالف اعمال مجازات اعدام می‌باشند.

۴ نگرانی دیگر موضوع تأمین امنیت قضات، وکلا، دادستان و شاهدان در دادگاه ویژه می‌باشد که در اساسنامه مکانیسم معینی برای آن مشخص نشده است.

۵ آمریکا اقدامات متعددی را در جهت تضعیف دیوان بین‌المللی کیفری (ICC) انجام داده است و اتباع دول ثالث را در گوانتاناما از حقوق اساسی و بنیادین خود محروم نموده است و دارای سابقه حمایت از رژیم‌های فاسد در خاورمیانه می‌باشد، لذا نباید در محاکمات حقوق بشری دخالت نماید.

۶. دادگاه ویژه عراق تنها صلاحیت رسیدگی به جرایم ارتکاب‌یافته توسط اشخاص حقیقی را دارا می‌باشد و نه اشخاص حقوقی (برخلاف اقدام دادگاه نورنبرگ برای محاکمه حزب نازی). بنابراین در چنین دادگاهی فقط جنایتکاران عراقی مورد محاکمه قرار خواهند گرفت و دادگاه ویژه هیچ‌گونه صلاحیتی برای محکوم نمودن حزب بعث عراق نخواهد داشت.

۷. ماده ۸۴ کنوانسیون ژنو بر بی طرفی و استقلال دادگاه برای محاکمه (اسیران) تأکید دارد،^(۸) در حالی که بی طرفی دادگاه ویژه عراق با عنایت به اینکه شورای حکومتی دشمن صدام تلقی می گردد، معنا ندارد. کمیته بین المللی صلیب سرخ نیز در اعلامیه خود ضرورت بی طرفی دادگاه را یادآور شده که به طور تلویحی می توان از آن عدم استقلال دادگاه ویژه عراق را استنباط نمود.

قسمت چهارم: نتیجه گیری

جنایات صدام علیه بشریت و نقض و پایمال نمودن حقوق انسانها از سوی وی، تنها در عراق باعث قربانی گردیدن چند صد هزار نفر گردیده است که عمده آنها کردهایی بوده اند که هدف نسل کشی رژیم صدام قرار گرفتند. به علاوه اقدامات جنایتکارانه صدام در حمله به کشورهای جمهوری اسلامی ایران و کویت نیز باعث قربانی گردیدن صدها هزار انسان بی گناه در این دو کشور گردیده است.

در طول تاریخ موارد متعدد و مشابهی درباره جنایتکاران جنگی مطرح بوده است که جنایات فراوانی را مرتکب شده اند. این جنایتکاران به اشکال مختلف مورد بازخواست و یا محاکمه قرار گرفته اند که کامل ترین شکل آن در منشور نورنبرگ تجلی یافته است. در واقع مشروعیت دادگاه نورنبرگ باعث شده است تا دادگاههای رسیدگی به جنایات جنگی در رواندا و یوگسلاوی (سابق) توسط سازمان ملل تأسیس و به موفقیت های چشمگیری نایل گردند.

به هر حال در رابطه با محاکمه صدام حسین نکات زیر باید مورد توجه قرار گیرند:

- نخستین هدف از چنین محاکمه ای باید اجرای عدالت به خاطر قربانیان جنایات وحشتناکی باشد که صدام برای آنها محاکمه می شود. با جمع آوری اسناد این جنایات و نقشی که صدام حسین در کشتار انسانها داشته است، می توان زمینه محاکمه مناسب وی را فراهم نمود.

- محاکمه باید موشکافانه و با رعایت هنجارهای امروزی باشد. هنجارهایی که شماری

از کشورها به طور سنتی در کشور خود و در نظام قضایی و کیفری خود رعایت می‌کنند. اینها هنجارهایی هستند که اکنون از سوی جوامع دموکراتیک دیگر نیز، به رسمیت شناخته شده و اجرا می‌شوند. نباید به دلیل خشم، سیاست و یا شتاب، این هنجارها مورد مصالحه قرار گیرند.

- محاکمه صدام حسین نباید شامل انتقادهایی باشد که در مورد دادگاه نورنبرگ یا محاکمه آدلف آیشمن در اورشلیم (بیت المقدس) مطرح شد. برای نمونه، قضات دادگاه نورنبرگ از کشورهای پیروز جنگ بودند و آیشمن در خیابان‌های بوینس آیرس ربوده و در اورشلیم (بیت المقدس) در سال ۱۹۶۱ از سوی قضات اسراییلی محاکمه شد. بنابراین محاکمه صدام حسین می‌بایست توسط قضات باتجربه و بی‌طرف صورت گیرد.

- محاکمه باید در نهایت انصاف و تا جایی که ممکن است به محل وقوع جنایت نزدیک باشد. اگرچه شورای امنیت سازمان ملل تشخیص داد که این کار در مورد بالکان و رواندا ممکن نیست، زیرا امکان اجرای عدالت در فضای آن سامان و در آن زمان وجود نداشت، اما با این حال فاصله میان مکان محاکمه و مکان وقوع جرم از ارتباط ارگانیک محاکمه جلوگیری می‌نماید. بنابراین منصفانه به نظر می‌رسد که محاکمه صدام در عراق انجام شود.

- از سوی دیگر اگرچه پیرامون ادعاهای بعضی از اعضای شورای حکومت موقت عراق نسبت به وجود قضات صالح عراقی برای اداره دادگاه رسیدگی به جنایات جنگی در این کشور، تردید وجود دارد، زیرا ده‌ها سال است که عراق فاقد یک نظام قضایی سالم جهت رسیدگی به چنین جنایاتی است و شمار بازپرسان عراقی که در زمینه تحقیقات جنایی تجربه داشته باشند - اگر وجود داشته باشند -، بسیار اندک است. به علاوه اگرچه عراقی‌ها آمادگی برگزاری چنین محاکمه‌ای را ندارند، اما این به آن معنی نیست که نیروهای اشغالگر باید این کار را انجام دهند. این کاری است که مسلماً باید با پشتیبانی جامعه جهانی انجام شود.

- به نظر می‌رسد لازم است سازمان ملل متحد و برخی کشورهای دیگر مشترکاً حمایت

لازم برای برگزاری چنین دادگاهی را در عراق تأمین کنند. این کار همچنین به ایجاد یک نوع حکومت دموکراتیک در عراق کمک می‌نماید. علاوه بر این، تشکیل دادگاهی به این شیوه در عراق، بیشترین نفع را برای حمایت از قربانیان جنایات صدام حسین به همراه خواهد داشت و یک افتخار ملی برای ملت عراق محسوب خواهد شد.

به هر حال آنچه مسلم است تشکیل هرچه سریع‌تر دادگاه ویژه عراق به دلایل مختلف مورد توجه بسیاری از فعالین سیاسی در عراق و صحنه بین‌المللی است و از آنجا که طبق قوانین بین‌المللی کشورهایی که به مجرم در ارتکاب جرم کمک کرده‌اند حق محاکمه وی به طور مستقل را ندارند، پس در این صورت برگزاری این دادگاه در عراق به صورت علنی و با حضور نمایندگان مردم عراق و قضات خبره بین‌المللی به عنوان بهترین گزینه مورد تأکید قرار می‌گیرد.

از سوی دیگر برگزاری این دادگاه در خاک عراق تا حدود زیادی می‌تواند زمینه‌ساز فشار افکار عمومی در شکل‌گیری یک محاکمه عادلانه و فراگیر باشد و در این صورت تأثیر آمریکا بر روند این دادگاه تا حدودی بی‌اثر می‌گردد. همچنین، برگزاری این دادگاه در عراق تا حدود زیادی مخالفت بسیاری از کشورهای منطقه را نیز تعدیل می‌نماید.

در هر صورت برپایی دادگاهی علنی و بین‌المللی با اولویت دادن به خواسته‌های مردم عراق و قربانیان جنایات صدام به ویژه ملت‌های ایران و کویت و از همه مهم‌تر برگزاری این دادگاه در کمترین زمان ممکن، احتمال هرگونه تبانی برای محاکمه غیر عادلانه صدام را بی‌اثر می‌سازد و در عین حال حضور فعال کشورهای منطقه در این رابطه می‌تواند یکی از مهم‌ترین دادگاه‌های بین‌المللی پس از دادگاه نورنبرگ در سطح بین‌الملل را متبلور سازد. ❖

پی نوشت ها:

1. International Criminal Court Statute, UN office in New York, 2000, website: www.un.org/law/icc article 8.
2. *Ibid*, article 7.
3. Coalition for the International Criminal Court, Questions and Answers, Page 6, Website: www.iccnw.org.
۴. علیرضا دیهیم، درآمدی بر حقوق کیفری بین‌المللی، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۸۰، ص ۲۶.
5. Iraqi Tribunal, Website: www.jubileeciraq.org/tribunal.htm.
6. The Statute of the Iraqi Special Tribunal for Crimes against Humanity, December 10th, 2003, Website: cpa-iraq.org/audio/2003.
7. *Ibid*, article 31.
۸. کمیته ملی حقوق بشر دوستانه، آشنایی با حقوق بشر دوستانه بین‌المللی، تهران: انتشارات باختر، ۱۳۸۱، ص ۱۱۲.